

**راهکارهای تقویت دیپلماسی اقتصادی
ایران و جمهوری ارمنستان پس از بحران قره‌باغ**

معاونت مطالعات سیاسی

کد موضوعی: ۲۶۰
شماره مسلسل: ۱۷۵۸۱
تیرماه ۱۴۰۰

به نام خدا

فهرست مطالب

۱.....	خلاصه راهبردی
۳.....	مقدمه
۵.....	نفوذ اقتصادی و تجاری غیررسمی ترکیه در اقتصاد ارمنستان
۶.....	جنگ ۲۰۲۰ قره‌باغ و تحریم محصولات و کالاهای ترکیه در ارمنستان
۸.....	دیپلماسی اقتصادی ایران در فضای تحریم محصولات و کالاهای ترکیه
۱۳.....	راهکارهای پیشنهادی
۱۸.....	جمع‌بندی

راهکارهای تقویت دیپلماسی اقتصادی ایران و جمهوری ارمنستان پس از بحران قره‌باغ

خلاصه راهبردی

- مجاورت جغرافیایی و مرزی ارمنستان با جمهوری اسلامی ایران، روابط سیاسی بسیار نزدیک و باثبات در سه دهه گذشته بین ایران و ارمنستان (با کمترین نوسان و تنش)، حضور هم‌وطنان ارمنی در داخل کشور که بخش عمده آنان را صنعتگران، تجار و بازرگانان تشکیل می‌دهند، عضویت ارمنستان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و نیز قراردادهای تجاری ایروان با اتحادیه اروپا که امکان صادرات مجدد محصولات ایران به طرف‌های ثالث اوراسیا و اروپا را فراهم می‌کند، وجود منطقه آزاد تجاری ارس در مجاورت منطقه آزاد مغری ارمنستان و پایانه مرزی و گمرگی نوردوز در استان آذربایجان شرقی از جمله ظرفیت‌ها و مزیت‌های شایان توجه ارمنستان از ابعاد اقتصادی و تجاری برای کشورمان به‌شمار می‌رود.

- ورای قطع مناسبات دیپلماتیک و انسداد مرزهای زمینی ۳۳۰ کیلومتری ارمنستان و ترکیه در سه دهه گذشته، نفوذ اقتصادی و تجاری غیررسمی ترکیه در اقتصاد ارمنستان بسیار شایان توجه است. مسیر انتقال محصولات و کالاهای ساخت ترکیه به ارمنستان نیز عمدتاً از مسیر ترکیه- گرجستان- ارمنستان است. پوشاک، مرکبات، لوازم خودرو و محصولات برقی از جمله اصلی‌ترین محصولات و کالاهای ساخت ترکیه هستند که در بازار غیررسمی ارمنستان به فروش می‌رسند. طی سه دهه گذشته بارها به این موضوع از سوی تجار و کارشناسان ایرانی و ارمنی اشاره شده است که اگر حجم مبادلات رسمی ایران و ارمنستان در حدود ۳۰۰ تا ۴۰۰ میلیون دلار است، حجم مناسبات غیررسمی ارمنستان و ترکیه حداقل دو برابر این میزان در سال است.

- از نتایج تشدید فضای منفی در افکار عمومی ارمنستان در قبال ترکیه متعاقب تحولات اخیر جنگ قره‌باغ، تحریم محصولات و کالاهای ترکیه در این کشور است که موضوعی بسیار حائز اهمیت و شایان توجه است. در این زمینه دولت ارمنستان با صدور اعلامیه‌ای ممنوعیت واردات کالاهای ترکیه را برای مدت ۶ ماه اعلام کرد. براساس بیانیه صادره از سوی وزارت اقتصاد ارمنستان، تصمیم به اعمال این ممنوعیت در ۲۰ اکتبر ۲۰۲۰ اتخاذ شد و از اول ژانویه ۲۰۲۱ (۱۲ دی‌ماه ۱۳۹۹) وارد مرحله اجرایی شده است.

- بازه زمانی انجام سفر وهان کروبیان، وزیر اقتصاد ارمنستان به ایران و همزمان با آغاز زمان تحریم ۶ ماهه کالاها و محصولات ترکیه در این کشور به روشنی گویای این واقعیت است که طرف ارمنی روی این موضوع و جایگزینی محصولات و کالاهای ترک با محصولات ایرانی حساب ویژه‌ای باز کرده است.

- اعلام و تمایل طرف ارمنی برای جایگزینی کالاها و محصولات ایرانی تنها به دلیل تحریم کالاها و محصولات ترکیه از سوی دولت ارمنستان نیست، بلکه ریشه در این واقعیت نیز دارد که در جنگ اخیر قره‌باغ که منجر به آزادسازی مناطق پیرامون قره‌باغ و بازگشت آنها به حاکمیت جمهوری آذربایجان شد، **ارامنه یکی از منابع مهم تأمین محصولات کشاورزی، باغی و لبنی و دامی را نیز از دست داده‌اند** که این امر با توجه به جغرافیای کوهستانی ارمنستان و سطح بسیار پایین زمین‌های زیرکشت و دامپروری، این کشور را در شرایط بسیار دشواری قرار داده است. لذا این موضوع که البته کمتر از سوی مقامات ارمنستان به آن اشاره می‌شود نیز نقش بسیار مهمی در تمایل ارمنستان به جایگزینی بیش از ۲۲۰۰ قلم کالا و محصولات ایرانی با کالاها و محصولات ترکیه پس از جنگ اخیر قره‌باغ داشته است.

- تردیدی نیست که این امر فرصتی برای تحرک بخشی به دیپلماسی اقتصادی ایران در ارمنستان، منطقه قفقاز و نیز اتحادیه اقتصادی اوراسیا به‌شمار می‌رود. فرصتی که از ناحیه تحریم محصولات و کالاهای ترکیه برای کشورمان ایجاد شده است، تقریباً مشابه فضایی است که در روسیه پس از سقوط هواپیمای سوخوی روسی توسط ارتش ترکیه برای افزایش صادرات ایران به روسیه ایجاد شد یا مشابه فضایی است که پس از تنش در روابط قطر با کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس ایجاد شد.

- بخش اعظم فهرست ۲۲۰۰ قلم کالا و محصولات ساخت ترکیه که وزارت اقتصاد ارمنستان برای جایگزینی با محصولات ایرانی پیشنهاد داده است، مشمول ۸۶۲ قلم کالای مشمول کاهش تعرفه گمرگی در چارچوب توافقنامه تجارت ترجیحی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا است. بنابراین موضوع جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان تنها فرصتی برای توسعه مناسبات دوجانبه ایران و ارمنستان نیست، بلکه فرصت بسیار ارزشمندی برای توسعه مناسبات با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا به‌ویژه فدراسیون روسیه و بلاروس است که ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی ارمنستان در منطقه قفقاز از امکان دسترسی زمینی به این دو کشور از طریق گرجستان برخوردار است.

- بهره‌مندی از فرصت جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در بازار ارمنستان، هیچ‌گونه منافاتی و تعارضی با بهره‌مندی از فرصت حضور شرکت‌های ایرانی و بخش خصوصی کشورمان در مناطق آزادشده پیرامون قره‌باغ با جمهوری آذربایجان ندارد و جمهوری اسلامی ایران در راستای رویکرد مستقل، متوازن و منطقه‌ای خود در منطقه قفقاز می‌تواند و باید با هر دو کشور ارمنستان و جمهوری آذربایجان، متناسب با ظرفیت‌ها و امکانات آنها و در راستای منافع ملی و افزایش حجم تجارت و صادرات خود بهره‌برداری کند.

- ایران و ارمنستان در تعاملات تجاری با ترکیه و آذربایجان بیشتر وارد کننده بوده‌اند و به عبارتی ترکیه و آذربایجان از تعاملات تجاری با ایران و ارمنستان نفع بیشتری کسب کرده‌اند.

- طی سال‌های اخیر، علی‌رغم تنش‌های سطح بالا بین ارمنستان و دو کشور ترکیه و آذربایجان، حجم تعاملات تجاری فیمابین ارمنستان با این دو کشور، بیش از ۲ برابر تعاملات تجاری ارمنستان با ایران بوده‌است.

- علی‌رغم تمایل ارمنستان به گسترش روابط تجاری با ایران، به خصوص پس از تحریم کالاهای وارداتی از ترکیه در سال گذشته و سال جاری، هنوز اقتصاد ایران نتوانسته است راهبرد گسترش روابط بازرگانی با ارمنستان را براساس چشم‌انداز باثبات و بلندمدت تعریف کند.

- در راستای استفاده حداکثری از ظرفیت اقتصادی و تجاری ارمنستان در شرایط کنونی و آتی، به نظر می‌رسد امضای تفاهمنامه همکاری اقتصادی و بازرگانی مشترک بین دو کشور برای یک افق زمانی حداقل ۲۰ ساله ضروری باشد. این تفاهمنامه باید با همکاری بخش خصوصی و با داشتن برنامه عملیاتی تنظیم و اجرایی شود تا ضمن ایجاد درآمد پایدار از محل بازرگانی خارجی برای کشور، زمینه‌ساز جایگزینی محصولات صادراتی ترکیه و آذربایجان به ارمنستان، توسط ایران شود.

- در این همکاری بلندمدت باید ضمن برنامه‌ریزی برای گسترش حجم بازرگانی خارجی بین دو کشور، زمینه عملیاتی شدن سایر همکاری‌های اقتصادی، مانند سرمایه‌گذاری، تأمین مالی و ... نیز فراهم شود.

- بهره‌برداری حداکثری از فرصت جایگزینی کالا و محصولات ترکیه و آذربایجان در بازار ارمنستان، نیازمند همکاری و همراهی و مشارکت بخش‌های مختلف کشور در سطوح ملی و استانی است و نمی‌توان از یک مجموعه خاص مانند وزارت امور خارجه یا سازمان توسعه تجارت انتظار داشت به تنهایی این روند را مدیریت کند.

- نقش مجلس شورای اسلامی در تسهیل، اجماع‌سازی و هماهنگی بین بخش‌های مختلف کشور و نیز دیپلماسی پارلمانی با جمهوری ارمنستان، بسیار حائز اهمیت است. در این راستا سفر گروه دوستی پارلمانی ایران و ارمنستان و برگزاری جلسات مشورتی و هماهنگی با کمیسیون‌های مرتبط در مجلس شورای اسلامی و نیز نهادهای متولی دولتی و خصوصی مرتبط با تجارت و بازرگانی با ارمنستان که اسامی آنها در متن این گزارش ذکر شده است، توصیه و پیشنهاد می‌شود.

مقدمه

برخلاف تصور رایج، دو کشور ارمنستان و ترکیه در مقطع فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال ارمنستان در سال ۱۹۹۱ میلادی با یکدیگر به‌عنوان دولت‌های مستقل و دارای حاکمیت، روابط دیپلماتیک برقرار کرده بودند. در واقع با وجود اختلافات متعدد تاریخی از جمله موضوع قتل‌عام ارمنه که

ارامنه از آن به‌عنوان «نسل‌کشی» یاد می‌کنند،^۱ به رسمیت شناخته نشدن معاهده مرزی قارص در سال ۱۹۲۱ از سوی دولت ارمنستان^۲ و نیز وقوع جنگ قره‌باغ بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان که حمایت ترکیه از باکو را به‌دنبال داشت، ایروان و آنکارا از همان ابتدای دهه ۱۹۹۰ اقدام به برقراری روابط دیپلماتیک کردند و ترکیه از نخستین کشورهایی بود که استقلال ارمنستان را پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به رسمیت شناخت. روابط دو کشور در سال ۱۹۹۳ میلادی و پس از سقوط شهر شوشا در جریان جنگ قره‌باغ قطع شد و دولت ترکیه اعلام کرد که تا زمان پایان اشغال هفت منطقه اشغالی جمهوری آذربایجان و بازگشت منطقه قره‌باغ به حاکمیت این کشور، از برقراری روابط دیپلماتیک با دولت ارمنستان خودداری خواهد کرد. پیرو این تحولات، دولت ترکیه تمامی مرزهای زمینی و هوایی خود را به روی ارمنستان بست که موجب شد دسترسی ارمنستان به بنادر ترکیه در سواحل دریای مدیترانه از بین برود. در سمت مرزهای شرقی ارمنستان نیز جمهوری آذربایجان اقدام به انسداد مرزهای خود با ارمنستان کرد که این امر موجب شد ارمنستان در دو سمت شرقی و غربی با انسداد مرزها و محاصره اقتصادی ترکیه و جمهوری آذربایجان مواجه شود و تنها مرزهای شمالی (گرجستان) و جنوبی (ایران) به‌عنوان مرزهای حیاتی و تنفسی ارمنستان برای این کشور باقی بماند.

پس از به قدرت‌رسیدن حزب عدالت و توسعه در ترکیه به رهبری عبدا... گل و رجب طیب اردوغان و در راستای رویکرد تنش‌زدایی و سیاست «به صفر رساندن تنش با همسایگان» که در آن مقطع از سوی احمد داوود اوغلو، وزیر خارجه وقت ترکیه دنبال می‌شد، دولت ترکیه در راستای بهبود مناسبات با ارمنستان گام برداشت که با وجود برخی اقدام‌ها از جمله سفرهای تاریخی عبدا... گل، رئیس‌جمهور وقت ترکیه به ایروان و سرژ سارگسیان، رئیس‌جمهور وقت ارمنستان به شهر بوسا و انعقاد موافقتنامه عادی‌سازی مناسبات دو کشور موسوم به «پروتکل‌های عادی‌سازی» در ژنو در سال ۲۰۰۹ میلادی که ترکیه و ارمنستان را بسیار به هم نزدیک ساخت، اما در عمل با مخالفت‌های بسیار گسترده جریان‌های ملی‌گرا در داخل ارمنستان و به‌ویژه جامعه دیاسپورای ارمنی خارج از ارمنستان (به‌دلیل عدم به رسمیت شناختن نسل‌کشی ارامنه از سوی دولت ترکیه)، مخالفت شدید جمهوری آذربایجان (عدم تخلیه مناطق اشغالی و منطقه قره‌باغ از سوی دولت ارمنستان) و مخالفت جریان‌های لائیک و ملی‌گرای

۱. در حالی که ارامنه بر سیستماتیک بودن این حوادث، نسل‌کشی هدفمند و سازماندهی شده و کشتار بیش از ۱/۵ میلیون نفر تأکید دارند، روایت رسمی دولت ترکیه همواره بر غیرسیستماتیک بودن این رویداد و کشته شدن چند هزار نفر ارمنی به همراه سایر اقوام در شرایط ناامنی و بحرانی سال‌های جنگ جهانی اول تأکید دارد. به‌طور کلی ارامنه پنج مطالبه اصلی از دولت ترکیه به‌عنوان دولت جانشین عثمانی دارند: محاکمه عوامل اصلی و تأثیرگذار در حوادث مربوط به قتل‌عام ارامنه، پذیرش رسمی قتل‌عام ارامنه به‌عنوان نسل‌کشی یا ژنوساید، عذرخواهی رسمی، پرداخت غرامت به بازماندگان یک‌ونیم میلیون قربانی این رویداد و بازگرداندن زمین‌ها و مناطق مسکونی و دینی ارامنه شرق ترکیه به بازماندگان. تاکنون هیچ‌یک از این مطالبات در ۱۰۰ سال گذشته توسط دولت‌های حاکم بر ترکیه مورد پذیرش واقع نشده است.

۲. عهدنامه قارص؛ عهدنامه‌ای مرزی بود که در ۱۳ اکتبر ۱۹۲۱ میلادی میان روسیه بلشویکی به رهبری ولادیمیر لنین و مجلس ترکیه به رهبری مصطفی کمال آتاترک، با حضور نمایندگانی از جمهوری سوسیالیستی ارمنستان شوروی، جمهوری سوسیالیستی شوروی آذربایجان، جمهوری سوسیالیستی گرجستان شوروی در قارص بسته شد. استدلال دولت ارمنستان این است که این پیمان در آن مقطع به جمهوری ارمنستان تحمیل شده است؛ ضمن آنکه ارمنستان کشوری مستقل نبوده است و بخشی از اتحاد جماهیر شوروی به‌شمار می‌رفت. لذا کشورهای امضاکننده پیمان از جمله جمهوری ارمنستان به استناد ماده (۶) کنوانسیون وین فاقد اهلیت و وجاهت یک کشور مستقل برای انعقاد معاهده‌ها بودند.

ترکیه (با توجه به پیوندهای نزدیک باکو و آنکارا که در قالب یک ملت با دو دولت تفسیر می‌شود)، در نهایت موجب شد روند عادی‌سازی مناسبات ارمنستان و ترکیه به شکست منجر شود.

این روند با توجه به برکناری احمد داوود اوغلو از وزارت امور خارجه ترکیه، کنار نهادن سیاست «به صفر رساندن تنش با همسایگان»، مداخله ترکیه در بحران سوریه که آرامنه ساکن در سوریه را نیز تحت تأثیر قرار داد و موجب شکل‌گیری مهاجرت بخش مهمی از جمعیت آرامنه سوریه به ارمنستان شد^۱ و به‌ویژه حمایت آشکار و تمام‌قد سیاسی و نظامی دولت ترکیه از جمهوری آذربایجان در جنگ پاییز ۲۰۲۰ در منطقه قره‌باغ که بزرگ‌ترین پیروزی سیاسی و نظامی جمهوری آذربایجان و بزرگ‌ترین ناکامی ارمنستان در سه دهه گذشته را رقم زد، موجب شده است دورنمای روابط ارمنستان و ترکیه بیش از پیش تیره‌تر شود. بدین ترتیب، قطع روابط دیپلماتیک ترکیه و ارمنستان که از سال ۱۹۹۳ آغاز شده است، همچنان ادامه دارد و مشخص نیست که آیا طرح ۶ جانبه رجب طیب اردوغان برای همکاری‌های منطقه‌ای و ترانزیتی در منطقه قفقاز بتواند مناسبات ترکیه و ارمنستان را به سمت عادی‌سازی مناسبات پیش ببرد. به‌ویژه که جریان‌های ملی‌گرای داخلی در ارمنستان و جامعه دیاسپورا ارمنی خارج از ارمنستان همواره مخالف هرگونه عادی‌سازی روابط این کشور با ترکیه قبل از پذیرش مطالبات تاریخی آرامنه در رابطه با موضوع قتل‌عام آرامنه در سال ۱۹۱۵ میلادی هستند.^۲

نفوذ اقتصادی و تجاری غیررسمی ترکیه در اقتصاد ارمنستان

ورای قطع مناسبات دیپلماتیک و انسداد مرزهای زمینی ۳۳۰ کیلومتری ارمنستان و ترکیه در سه دهه گذشته که در بخش قبلی به اجمال به آن اشاره شد، نفوذ اقتصادی و تجاری غیررسمی ترکیه در اقتصاد ارمنستان بسیار شایان توجه است. مسیر انتقال محصولات و کالاهای ساخت ترکیه به ارمنستان نیز عمدتاً از مسیر ترکیه- گرجستان- ارمنستان است. پوشاک، مرکبات، لوازم خودرو و محصولات برقی از جمله اصلی‌ترین محصولات و کالاهای ساخت ترکیه هستند که در بازار غیررسمی ارمنستان به فروش می‌رسند. به دلیل همین ویژگی غیررسمی و نبود بازار رسمی صادرات و واردات است که اطلاع و برآورد دقیقی از حجم و میزان واقعی فروش محصولات و کالاهای ترکیه در دسترس نیست.

۱. به همین دلیل، دولت ارمنستان از ابتدای بحران سوریه، به صورت آشکار و قاطعانه از دولت بشار اسد حمایت کرده است. پیوندهای تاریخی عمیق ارمنستان با سوریه، تأمین امنیت آرامنه ساکن در سوریه، حفظ میراث فرهنگی، تاریخی و مذهبی آرامنه به‌ویژه کلیساهای سوریه و مقابله با سیاست‌های ترکیه در منطقه، از جمله مهم‌ترین دلایل حمایت دولت ارمنستان از نظام سیاسی مستقر در سوریه به محورت بشار اسد است.

۲. از آنجا که به باور آرامنه، قتل‌عام آرامنه عمدتاً در مناطق شرقی ترکیه (ارمنستان غربی) روی داده است، بازماندگان قربانیان حوادث سال ۱۹۱۵ عملاً آرامنه غربی هستند که پس از این تحولات و تبعید اجباری مجبور به اقامت در سوریه و لبنان شدند و از آنجا به تدریج در بیش از ۱۰۰ کشور جهان پراکنده شدند که از آن تحت عنوان «جامعه دیاسپورا ارمنی» یاد می‌شود. به همین دلیل، در حالی که حدود ۲ تا ۲/۵ میلیون ارمنی در داخل مرزهای ارمنستان و منطقه قره‌باغ زندگی می‌کنند، بیش از ۷ میلیون ارمنی در بیش از ۱۰۰ کشور جهان، جامعه بزرگ دیاسپورا (مهاجرین) ارمنی را تشکیل می‌دهند. اکثریت جامعه دیاسپورا خود را بازماندگان قتل‌عام آرامنه در بخش ارمنستان غربی و سیلیسیه (دوران عثمانی) می‌دانند و به همین دلیل همواره با حساسیت بسیار فراوانی مسائل مربوط به شنا سایی قتل‌عام آرامنه را دنبال می‌کنند و مخالف هرگونه عادی‌سازی روابط ارمنستان و ترکیه قبل از پذیرش مطالبات تاریخی آرامنه در رابطه با موضوع قتل‌عام آرامنه در سال ۱۹۱۵ میلادی هستند.

هرچند طی سه دهه گذشته بارها به این موضوع ازسوی تجار و کارشناسان ایرانی و ارمنی اشاره شده است که اگر حجم مبادلات رسمی ایران و ارمنستان در حدود ۱۵۰ تا ۲۰۰ میلیون دلار است، حجم مناسبات غیررسمی ارمنستان و ترکیه بیش از ۲ برابر این میزان در سال است.

اخیراً رسانه‌های ارمنستان آمار و ارقامی در رابطه با میزان فروش محصولات و کالاهای ساخت ترکیه در بازار ارمنستان منتشر کرده‌اند که هرچند آمار رسمی و دولتی نیست، اما به دلیل نشان دادن میزان نسبی و تقریبی حجم تجارت غیررسمی ترکیه در اقتصاد ارمنستان شایان توجه است. براساس اعلام رسانه‌های ارمنستان، در میان مهم‌ترین کالاها از مجموع ۲۶۵ میلیون دلاری واردات ارمنستان از ترکیه عبارتند از:

(الف) ۶۹ میلیون و ۴۰۰ هزار دلار پوشاک،

(ب) ۱۰ میلیون و ۳۰۰ هزار دلار مرکبات،

(ج) ۳۵ میلیون و ۲۰۰ هزار دلار لوازم خودرو و محصولات برقی،

(د) ۲۴ میلیون و ۳۰۰ هزار دلار نفت و محصولات نفتی،

(ه) ۲۳ میلیون و ۶۰۰ هزار دلار مواد شیمیایی و لوازم مربوطه،

(و) ۲۱ میلیون و ۶۰۰ هزار دلار فلزات و محصولات فلزی.

جنگ ۲۰۲۰ قره‌باغ و تحریم محصولات و کالاهای ترکیه در ارمنستان

جنگ ۶ هفته‌ای پاییز ۲۰۲۰ در منطقه قره‌باغ، آرایش سیاسی و نظامی مناقشه دیرپای قره‌باغ را پس از نزدیک به سه دهه وضعیت «نه جنگ، نه صلح» به‌طور کلی تغییر داد. با بازگشت نظامی (مناطق فضولی، جبرائیل، زنگیلان و قبادلی) و سیاسی (مناطق آغدام، لاجین و کلبجر) به حاکمیت جمهوری آذربایجان در جریان جنگ اخیر قره‌باغ و تخلیه این شهرها و نیز اعطای حق دسترسی زمینی جمهوری آذربایجان به نخجوان، بزرگ‌ترین ناکامی سیاسی و نظامی ارمنستان پس از استقلال رقم خورده است. هرچند جامعه ارمنستان و افکار عمومی این کشور، مقصر اول ناکامی سیاسی و نظامی ارمنه در جنگ اخیر را بی‌کفایتی دولت این کشور به‌ویژه شخص نیکول پاشینیان می‌دانند، اما در عین حال ترکیه و رژیم صهیونیستی را نیز به دلیل حمایت مستقیم سیاسی و نظامی آنکارا از باکو و فروش تسلیحات پیشرفته به‌ویژه پهبادها و هواپیماهای بدون سرنشین ازسوی رژیم صهیونیستی به جمهوری آذربایجان، در این ناکامی بسیار مؤثر می‌دانند. به همین دلیل است که ارمنه جنگ اخیر قره‌باغ را بیشتر از آنکه جنگ با جمهوری آذربایجان بدانند، جنگ ارمنستان با ترکیه و احیای تجربیات تلخ تاریخی ارمنه با ترک‌ها می‌دانند. در رابطه با رژیم صهیونیستی نیز ذهنیت ارمنه به‌شدت منفی شده است؛ به‌گونه‌ای که کمتر از یک هفته پس از اعزام سفیر ارمنستان به تل‌آویو که برای اولین بار پس از استقلال ارمنستان صورت

می‌گرفت، سفیر به ایروان فراخوانده شد و بسیار بعید به نظر می‌رسد در آینده نزدیک دو طرف بتوانند فرایند عادی‌سازی و توسعه مناسبات را در پیش بگیرند. هرچند باید به این نکته نیز اشاره داشت که در سطحی پایین‌تر، افکار عمومی جامعه ارمنستان، انتقادات و گلایه‌مندی‌هایی نیز از سه کشور روسیه، گرجستان و ایران به واسطه عدم کمک و حمایت مؤثر از ارمنستان در جنگ اخیر قره‌باغ و تأکید بر بازگشت مناطق اشغالی پیرامون قره‌باغ به حاکمیت جمهوری آذربایجان نیز دارند که همین موضوع ضرورت افزایش تحرکات سیاسی و اقتصادی ایران در ارمنستان در شرایط پس از جنگ اخیر قره‌باغ را دوچندان می‌کند.

ازجمله نتایج تشدید فضای منفی در افکار عمومی ارمنستان در قبال ترکیه متعاقب تحولات اخیر جنگ قره‌باغ، **تحریم محصولات و کالاهای ترکیه** در این کشور است که موضوعی بسیار حائز اهمیت و شایان توجه محسوب می‌شود. در این زمینه دولت ارمنستان با صدور اعلامیه‌ای **ممنوعیت واردات کالاهای ترکیه را برای مدت ۶ ماه** اعلام کرد. براساس بیانیه صادره از سوی وزارت اقتصاد ارمنستان، تصمیم به اعمال این ممنوعیت در ۲۰ اکتبر ۲۰۲۰ اتخاذ شد و از اول ژانویه ۲۰۲۱ وارد مرحله اجرایی شده است. این وزارتخانه همچنین اعلام کرد که «ممنوعیت واردات ترکیه منجر به افزایش قیمت‌ها در کشور نمی‌شود، زیرا کالاهای ترکیه به صورت عموم، به میزان اندکی وارد ارمنستان می‌شود و این کاهش را می‌توان از طریق واردات از روسیه، بلاروس، ایران و چین جبران کرد»^۱. شایان ذکر است که این ممنوعیت شامل اقلام مورد نیاز برای تولید کالاهای ارمنستان نمی‌شود.

واهان کروبیان، وزیر اقتصاد ارمنستان نیز در این رابطه اظهار داشت که «با تحریم واردات کالاهای ترکیه‌ای به ارمنستان طی ۶ ماه آینده، به میزان ۲۰۰ میلیون دلار فضا در اقتصاد ارمنستان گشوده خواهد شد»^۲. فهرست کالاهای تولید ترکیه که به طور موقت واردات آنها به ارمنستان ممنوع اعلام شده است، فهرست بسیار طولانی است که موارد آن توسط اتاق‌های بازرگانی در داخل ایران در اختیار تجار و بازرگانان قرار گرفته است. نکته شایان توجه در این فهرست نقش بسیار پررنگ محصولات کشاورزی و دامی، شیرینی، شکلات، کاشی و سرامیک، پوشاک و مواد شوینده است. ممنوعیت ۶ ماهه و موقت ورود کالاهای ترکیه‌ای به ارمنستان از روز جمعه ۱۲ دی‌ماه ۱۳۹۹ اجرایی شده است. هرچند باید به این نکته نیز اشاره کرد که اعلام و تمایل طرف ارمنی برای جایگزینی کالاها و محصولات ایرانی تنها به دلیل تحریم کالاها و محصولات ترکیه از سوی دولت ارمنستان نیست، بلکه ریشه در این واقعیت نیز دارد که در جنگ اخیر قره‌باغ که منجر به آزادسازی مناطق پیرامون قره‌باغ و بازگشت آنها به حاکمیت جمهوری آذربایجان شد، **ارامنه یکی از منابع مهم تأمین محصولات کشاورزی، باغی و لبنی و دامی را نیز از دست داده‌اند** که این امر با توجه به جغرافیای کوهستانی ارمنستان و سطح بسیار پایین زمین‌های

۱. «ممنوعیت ورود کالاهای ترکیه به خاک ارمنستان»، مشرق نیوز، ۱۲ دی‌ماه ۱۳۹۹.

۲. «فرصت اقتصادی برای ایران: کالاهای ترکیه در ارمنستان تحریم می‌شود»، رادیو عمومی ارمنستان، ۳ دسامبر ۲۰۲۰.

زیرکشت و دامپروری، این کشور را در شرایط بسیار دشواری قرار داده است. لذا این موضوع که البته کمتر از سوی مقامات ارمنستان به آن اشاره می‌شود نیز نقش بسیار مهمی در تمایل ارمنستان به جایگزینی بیش از ۲۲۰۰ قلم کالا و محصولات ایرانی با کالاها و محصولات ترکیه پس از جنگ اخیر قره‌باغ داشته است.

دیپلماسی اقتصادی ایران در فضای تحریم محصولات و کالاهای ترکیه

الف) تحلیل مبادلات تجاری ایران، ارمنستان، ترکیه و آذربایجان

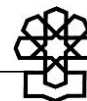
در راستای جهت‌گیری اقتصادی نحوه تعامل با ارمنستان در این بخش، روابط تجاری جمهوری اسلامی ایران و ۳ کشور ارمنستان، ترکیه و آذربایجان (به‌عنوان بازیگران اصلی مناقشه قره‌باغ) تحلیل می‌شود. چنانچه ملاحظه می‌شود طی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۹۹ تراز تجاری ایران با دو کشور ترکیه و آذربایجان منفی و به ترتیب حدود $۳/۳-$ و $۲/۴-$ بوده است. به‌عبارتی دیگر از تجارتي که ایران با دو کشور ترکیه و آذربایجان داشته است، همواره صادرات ایران به این دو کشور کمتر از وارداتی بوده که از این کشورها داشته است. برای مثال در سال ۱۳۹۹، حجم واردات ایران از ترکیه و آذربایجان بیش از ۲ برابر صادرات ایران به این کشورها بوده است. در نتیجه تجارت ایران با این دو کشور، همواره نفع بیشتری را نصیب ترکیه و آذربایجان کرده است. البته شایان ذکر است که حجم تجارت ایران با ترکیه و آذربایجان طی دو سال گذشته بیش از $۶/۵$ میلیارد دلار بوده است که تقریباً رقم قابل توجهی است. در سال ۱۳۹۹ ترکیه سومین و آذربایجان بیستمین شریک تجاری جمهوری اسلامی ایران بوده‌اند.

جدول ۱. تجارت ایران با ترکیه، ارمنستان و آذربایجان (میلیون دلار/درصد)

نوع تجارت	۱۳۹۸	۱۳۹۹	رشد
واردات ایران از ترکیه و آذربایجان	۵۰۰۰	۴۵۰۰	-۱۰
صادرات ایران به ترکیه و آذربایجان	۱۷۰۰	۲۱۰۰	۳۳/۵
حجم تجارت ایران با ترکیه و آذربایجان	۶۷۰۰	۶۶۰۰	-۱/۵
تراز تجاری ایران با ترکیه و آذربایجان	-۳۳۰۰	-۲۴۰۰	۲۷/۳
واردات ایران از ارمنستان	۴۰/۵	۱۷/۳	-۵۷/۳
صادرات ایران به ارمنستان	۱۲۹/۶	۱۳۷/۹	۶/۴
حجم تجارت ایران با ارمنستان	۱۷۰/۱	۱۵۵/۲	-۸/۸
تراز تجاری ایران با ارمنستان	۸۹/۱	۱۲۰/۶	۳۵/۴

مأخذ: محاسبات کارشناسی براساس آمار دریافتی از گمرک جمهوری اسلامی ایران.

از طرفی بررسی تعاملات تجاری جمهوری اسلامی ایران و ارمنستان در جدول ۱ نشان می‌دهد، حجم تجارت ایران و ارمنستان در سال ۱۳۹۹ حدود ۱۵۵ میلیون دلار بوده است که در مقایسه با سال

۱۳۹۸ حدود ۹ درصد کاهش یافته است. عمده دلیل این کاهش بیماری همه‌گیر کووید-۱۹ (کرونا) بوده است که کل تجارت جهان را تحت تأثیر قرار داده است. اما نکته قابل توجه این است که تراز تجاری ایران با ارمنستان طی سال‌های مورد بررسی همواره مثبت بوده است. برای مثال، در سال ۱۳۹۹ حجم صادرات ایران به ارمنستان حدود ۱۳۸ میلیون دلار، حجم واردات کشور از ارمنستان حدود ۱۷ میلیون دلار و در مجموع تراز تجاری ایران با ارمنستان مثبت و حدود ۱۲۱ میلیون دلار بوده است که ایران تراز مثبت تجاری، نسبت به سال ۱۳۹۸ نیز بیش از ۳۵ درصد رشد داشته است. **در نتیجه می‌توان عنوان کرد جمهوری اسلامی ایران در تعامل تجاری با ارمنستان، همواره توانسته سود بیشتری را کسب کند.** ارمنستان سی‌وششمین شریک تجاری ایران در سال ۱۳۹۹ بوده است.

برای تحلیل دقیق‌تر و بیشتر موضوع در جدول ۲، روابط تجاری ارمنستان با ترکیه و آذربایجان نیز بررسی شده است. چنانچه ملاحظه می‌شود، در سال ۲۰۱۹ (۱۳۹۸)، حجم تجارت ارمنستان علی‌رغم تنش‌های دیرینه با دو کشور ترکیه و آذربایجان به حدود ۲۷۷ میلیون دلار رسیده است که بیش از ۲ برابر حجم تجارت ارمنستان با جمهوری اسلامی ایران است.

از طرفی تراز تجاری ارمنستان با دو کشور ترکیه و آذربایجان منفی و معادل ۲۶۷- میلیون دلار بوده است. به عبارتی ارمنستان نیز در تعامل تجاری با این دو کشور بیشتر واردکننده است تا صادرکننده.

جدول ۲. روابط تجاری ارمنستان با ترکیه و آذربایجان (میلیون دلار)

نوع تجارت	۲۰۱۹
صادرات ارمنستان به ترکیه	۲/۲
واردات ارمنستان از ترکیه	۲۶۵/۴
واردات ارمنستان از آذربایجان	۶/۸
صادرات ارمنستان به آذربایجان	۳
حجم تجارت ارمنستان با ترکیه و آذربایجان	۲۷۷/۴
تراز تجاری ارمنستان با ترکیه و آذربایجان	-۲۶۷

Source: Trademap.org

در مجموع با عنایت به تحلیل‌های مبتنی بر تجارت رسمی کشورهای ایران، ترکیه، ارمنستان و آذربایجان می‌توان نتایج ذیل را استخراج کرد:

۱. ایران و ارمنستان در تعاملات تجاری با ترکیه و آذربایجان عمدتاً واردکننده بوده‌اند؛ به عبارتی ترکیه و آذربایجان از تعاملات تجاری با ایران و ارمنستان نفع بیشتری کسب کرده‌اند.

۲. طی سال‌های اخیر، علی‌رغم تنش‌های سطح بالا بین ارمنستان و دو کشور ترکیه و آذربایجان، حجم معاملات تجاری فیما بین ارمنستان با ترکیه و آذربایجان، بیش از ۲ برابر معاملات تجاری ارمنستان با ایران بوده است.

۳. علی‌رغم تمایل ارمنستان به گسترش روابط تجاری با ایران، به‌خصوص پس از تحریم کالاهای وارداتی از ترکیه در سال گذشته و سال جاری، هنوز اقتصاد ایران نتوانسته است راهبرد گسترش روابط بازرگانی با ارمنستان را براساس چشم‌انداز باثبات و بلندمدت تعریف کند.

در راستای استفاده حداکثری از ظرفیت اقتصادی و تجاری ارمنستان در شرایط کنونی و آتی، به‌نظر می‌رسد امضای تفاهمنامه همکاری اقتصادی و بازرگانی مشترک بین دو کشور برای یک افق زمانی حداقل ۲۰ ساله ضروری است. این تفاهمنامه باید با همکاری بخش خصوصی و با داشتن برنامه عملیاتی تنظیم و اجرایی شود تا ضمن ایجاد درآمد پایدار از محل بازرگانی خارجی برای کشور، زمینه‌ساز جایگزینی محصولات صادراتی ترکیه و آذربایجان به ارمنستان توسط ایران شود. از طرفی نیز در این همکاری بلندمدت ضمن برنامه‌ریزی برای گسترش حجم بازرگانی خارجی بین دو کشور، باید زمینه عملیاتی شدن سایر همکاری‌های اقتصادی، مانند سرمایه‌گذاری، تأمین مالی و ... نیز فراهم شود.

ب) ارائه تحلیل سیاستی

متعاقب تحولات به‌وجود آمده در منطقه قفقاز، دولت ارمنستان با ارسال نامه‌ای رسمی به وزارت امور خارجه ایران اعلام کرد که به‌دلیل تحریم کالاهای ترکیه قصد دارد محصولات ایرانی را جایگزین ۲۲۵۰ قلم کالاهای وارداتی خود از ترکیه کند و در مرحله بعد نیز مواد اولیه و خام وارداتی خود را از کشورمان تأمین کند. این موضوع از جمله محورهای اصلی مذاکرات «وهان کروبیان»، وزیر اقتصاد ارمنستان در سفر اخیرش به ایران با مقامات کشورمان و نیز فعالان اتاق‌های بازرگانی و بخش خصوصی بود. چنانچه این مقام ارمنستانی در مصاحبه‌ای در تهران در این زمینه اظهار داشت که «از همان آغاز انتظار می‌رفت که این اقلام تحریمی می‌توانند از ایران، چین و تولیدات داخلی ارمنستان تأمین شود. تولیدکنندگان و اشخاصی که در زمینه تبادل کالا مشغول هستند، می‌توانند از این شرایط بهره‌مند شوند»^۱.

تردید نیست که این امر فرصتی برای تحرک بخشی به دیپلماسی اقتصادی ایران در ارمنستان، منطقه قفقاز و نیز اتحادیه اقتصادی اوراسیا به‌شمار می‌رود. فرصتی که از ناحیه تحریم محصولات و کالاهای ترکیه برای کشورمان ایجاد شده است، تقریباً مشابه فضایی است که در روسیه پس از سقوط هواپیمای سوخوی روسی توسط ارتش ترکیه برای افزایش صادرات ایران به روسیه ایجاد شد یا مشابه فضایی است که پس از تنش در روابط قطر با کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس به‌ویژه عربستان سعودی، امارات متحده عربی و قطر ایجاد شده است. هرچند برخی از کارشناسان معتقد هستند

۱. «وزیر اقتصاد ارمنستان: افزایش تجارت و دسترسی به بازارهای ثالث در دستور کار ایران و ارمنستان»، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، ۱۵ بهمن‌ماه ۱۳۹۹.

که ایران نتوانسته است به‌طور کامل و به‌پینه از دو فرصت ایجاد شده در روسیه و قطر برای افزایش حجم مبادلات تجاری خود استفاده کند. در رابطه با ارمنستان باید به مزیت‌های خاص این کشور توجه کرد که برخی از موارد بسیار مهم آن عبارتند از:

۱. ارمنستان تنها همسایه مسیحی جمهوری اسلامی ایران است. روابط دو کشور طی سه دهه گذشته همواره از ثبات بالایی برخوردار بوده است و به‌جرت می‌توان گفت در بین ۱۵ همسایه ایران، کمترین نوسان و تنش در مناسبات دوجانبه مربوط به روابط ایران و ارمنستان بوده است. حضور هموطنان ارمنی در داخل کشور به‌ویژه در شهرهای تهران، اصفهان و تبریز نیز همواره به منزله پل ارتباطی و نزدیکی ایران و ارمنستان عمل کرده است و با توجه به همزیستی بسیار طولانی و تاریخی ایرانیان ارمنی و مسیحی با سایر ایرانیان مسلمان، جمهوری اسلامی ایران از این مزیت برخوردار است که در شرایط جدید حاکم بر ارمنستان به‌ویژه پس از جنگ اخیر در منطقه قره‌باغ و سیاست جایگزینی محصولات و کالاهای ترک با محصولات ایرانی از ظرفیت و توانایی هموطنان ارمنی به‌صورت مؤثرتری استفاده کند. اختلافات تاریخی ارمنه با ترکیه که ارمنه ایران نیز از این قاعده مستثنا نیستند، انگیزه لازم را به آنها برای همکاری در این زمینه می‌دهد که از این فرصت و ظرفیت می‌توان و باید در راستای یک جهش صادراتی به بازار ارمنستان و اتحادیه اقتصادی اوراسیا استفاده کرد.

۲. **حجم مناسبات تجاری ایران با ارمنستان در سال ۱۳۹۹** با وجود همه فشارهای تحریمی و بحران کرونا که به انسداد موقت مرزهای دو کشور و اعمال محدودیت‌های مختلف از جمله تعلیق موقت لغو روادید نیز منجر شد، حدود ۱۵۵ میلیون دلار بود. وهان کروبیان، وزیر اقتصاد ارمنستان در سفر اخیر خود به ایران اعلام کرد که طی گفتگوی انجام شده با سفیر جمهوری اسلامی ایران در ارمنستان مقرر شد طی ۶ ماه آینده حجم تبادلات تجاری ایران و ارمنستان به ۱ میلیارد دلار افزایش یابد. بازه زمانی انجام سفر وزیر اقتصاد ارمنستان به ایران همزمان با آغاز زمان تحریم ۶ ماهه کالاها و محصولات ترکیه در این کشور به‌روشنی گویای این واقعیت است که طرف ارمنی روی این موضوع و جایگزینی محصولات و کالاهای ترک با محصولات ایرانی حساب ویژه‌ای باز کرده است.

۳. هرچند مرز ۳۸ یا ۴۲ کیلومتری ایران و ارمنستان بسیار کوتاه است، اما به‌لحاظ استراتژیک برای کشورمان بسیار حائز اهمیت است. این مرز به موازات مرز ایران با جمهوری آذربایجان، دو مسیر ارتباطی اصلی و مهم ارتباط تجاری و انسانی ایران با منطقه قفقاز است. این امر به‌ویژه در زمینه ارتباط استان‌های آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، اردبیل و گیلان با بازار ارمنستان و نیز گرجستان و روسیه بسیار حائز اهمیت است. لذا از فرصتی که در نتیجه تحریم محصولات و کالاهای ترکیه ایجاد شده است باید برای فعال شدن بیشتر مرز ایران و ارمنستان، توسعه بازارچه‌های مرزی و تقویت بخش گمرگی در این منطقه بهره‌برداری به‌عمل آورد. این موضوع از این جهت نیز حائز اهمیت است که پس از اعلام طرح

ایجاد کریدور ارتباطی نخجوان به جمهوری آذربایجان که از شهر میغری در مجاورت مرز ایران و ارمنستان عبور می‌کند، نگرانی‌ها و ابهام‌های زیادی در داخل کشور در رابطه با تهدید و انسداد مرز ایران و ارمنستان ایجاد شده است. بنابراین بهره‌مندی از فرصت جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان و افزایش و حجم تجارت و صادرات با ارمنستان که عمدتاً از طریق مرز زمینی و به‌وسیله کامیون انجام می‌شود، این پیام را به‌صورت عملی به کشورهای ترکیه و جمهوری آذربایجان می‌دهد که مرز زمینی ایران و ارمنستان برای کشورمان بسیار حائز اهمیت است و پس از جنگ ۲۰۲۰ در منطقه قره‌باغ و مطرح شدن بحث کریدور زمینی نخجوان به جمهوری آذربایجان، حجم ترانزیت کالا و محصولات ایرانی به ارمنستان و نیز گرجستان از این مرز زمینی ۳۸ کیلومتری نه تنها کم نشده، بلکه افزایش نیز یافته است.

۴. چند سالی است که ایران و ارمنستان قرارداد لغو متقابل صدور روادید را امضا و اجرایی کرده‌اند که این امر موجب افزایش قابل توجه حجم مبادلات انسانی به‌ویژه گردشگری و تجارت و بازرگانی بین دو کشور طی چند سال اخیر شده است. هرچند دولت ارمنستان به‌واسطه شیوع ویروس کرونا به‌صورت موقت این موافقتنامه را تعلیق کرد، اما از روز ۳۱ ماه می ۲۰۲۰ میلادی (۱۱ خردادماه ۱۳۹۹) این تعلیق رفع شد و شهروندان ایران و ارمنستان همچنان به مانند گذشته می‌توانند بدون دریافت ویزا و البته با رعایت پروتکل‌های بهداشتی و آزمایش کرونا به دو کشور سفر کنند. بنابراین شرایط **لغو ویزای ایران و ارمنستان** در مقایسه با ویزای مرزی یا فرودگاهی ایران و جمهوری آذربایجان، مزیت بسیار مناسبی است که امکان بهره‌برداری مؤثر و کامل از فرصت جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان را برای کشورمان فراهم می‌کند.

۵. ایران از طریق استان آذربایجان شرقی با ارمنستان هم‌مرز است که البته عمده تجارت ایران و ارمنستان از طریق منطقه مرزی نوردوز (استان آذربایجان شرقی) و آگاراک (شهری در استان سیونیک ارمنستان) انجام می‌شود. به‌عبارتی دیگر گذرگاه مرزی نوردوز- آگاراک **شاهراه اصلی تجارت و ارتباط زمینی بین ایران و ارمنستان** محسوب می‌شود. علاوه بر دو استان آذربایجان شرقی و اردبیل، مناسبات تجاری و بازرگانی استان‌های اردبیل، گیلان و آذربایجان غربی نیز با ارمنستان شایان توجه است. لذا موضوع جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان، فرصت بسیار مناسبی برای **تحرك بخشی هر چه بیشتر به چهار استان واقع در شمال غرب کشور** است.

۶. **منطقه آزاد ارس** در نقطه صفر مرزی در مجاورت با کشورهای ارمنستان، آذربایجان و جمهوری خودمختار نخجوان، **منطقه آزاد ماکو** در مجاورت جمهوری نخجوان و ترکیه و نیز منطقه آزاد انزلی، دیگر فرصت و مزیت ارزشمندی است که در رابطه با موضوع جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان می‌تواند مورد استفاده مؤثر و بهینه کشورمان قرار گیرد و لذا به این موضوع باید به‌عنوان یک فرصت ارزشمند برای تحرك بخشی به مناطق آزاد شمال غرب کشور نیز نگریست. در آن سوی مرز ایران

و ارمنستان نیز «منطقه آزاد مغری» واقع شده است که فاصله آن با منطقه آزاد ارس تنها یک کیلومتر است و از این مزیت و مجاورت جغرافیایی باید در شرایط کنونی به صورت مؤثرتری استفاده کرد.

۷. **عضویت ارمنستان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا** دیگر مزیتی است که دیگر کشورهای حوزه قفقاز یعنی جمهوری آذربایجان و گرجستان از آن محروم هستند. این موضوع از این جهت حائز اهمیت است که **توافقنامه تجارت ترجیحی که بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا منعقد شده است**، پس از تصویب در مجلس شورای اسلامی در خردادماه ۱۳۹۸ از ۵ آبان‌ماه ۱۳۹۸ اجرایی شده است. به موجب این توافقنامه بیش از ۸۶۲ قلم کالا که عمدتاً در بخش‌های کشاورزی، دامی و صنعتی است، مشمول کاهش تعرفه گمرکی می‌شود که در این بین، ۵۰۲ قلم از آن ترجیحات اعطایی اتحادیه به ایران و ۳۶۰ قلم نیز ترجیحات اعطایی ایران به اتحادیه اقتصادی اوراسیاست. بخش اعظم فهرست ۲۲۰۰ قلم کالا و محصولات ساخت ترکیه که وزارت اقتصاد ارمنستان برای جایگزینی با محصولات ایرانی پیشنهاد داده است، مشمول ۸۶۲ قلم کالای مشمول کاهش تعرفه گمرکی در چارچوب توافقنامه تجارت ترجیحی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیاست. بنابراین موضوع جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان تنها فرصتی برای توسعه مناسبات دو جانبه ایران و ارمنستان نیست، بلکه فرصت بسیار ارزشمندی برای **توسعه مناسبات با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا** به ویژه فدراسیون روسیه و بلاروس است که ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی ارمنستان در منطقه قفقاز از امکان دسترسی زمینی به این دو کشور از طریق گرجستان برخوردار است.

راهکارهای پیشنهادی

بهره‌برداری حداکثری از فرصت جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در بازار ارمنستان، نیازمند **همکاری، همراهی و مشارکت بخش‌های مختلف کشور در سطوح ملی و استانی** است و نمی‌توان از یک مجموعه خاص مانند وزارت امور خارجه یا سازمان توسعه تجارت انتظار داشت به تنهایی این روند را مدیریت و اجرایی کند. با توجه به این موضوع و نیز ملاحظات آنکه در بخش قبلی به آن اشاره شد، راهکارهای پیشنهادی زیر توصیه می‌شود:

۱. در راستای استفاده حداکثری از ظرفیت اقتصادی و تجاری ارمنستان در شرایط کنونی و آتی، به نظر می‌رسد امضای تفاهمنامه همکاری اقتصادی و بازرگانی مشترک بین دو کشور برای یک افق زمانی حداقل ۲۰ ساله ضروری است. این تفاهمنامه باید با همکاری بخش خصوصی و با داشتن برنامه عملیاتی تنظیم و اجرایی شود تا ضمن ایجاد درآمد پایدار از محل بازرگانی خارجی برای کشور، زمینه‌ساز جایگزینی محصولات صادراتی ترکیه و آذربایجان به ارمنستان توسط ایران شود. از طرفی نیز در این

همکاری بلندمدت ضمن برنامه‌ریزی برای گسترش حجم بازرگانی خارجی بین دو کشور، باید زمینه عملیاتی شدن سایر همکاری‌های اقتصادی، مانند سرمایه‌گذاری، تأمین مالی و ... نیز فراهم شود.

۲. در سطح دولتی، علاوه بر وزارت امور خارجه و نمایندگی ایران در ایروان، **کمیسیون مشترک اقتصادی ایران و ارمنستان** می‌تواند نقش بسیار مهمی در هماهنگی نهادها و ارگان‌های دولتی دو کشور برای استفاده بهینه و حداکثری از شرایط موجود ایفا کند. ریاست ایرانی کمیسیون مشترک با **وزارت نیرو** است و از این رو این وزارتخانه، نقش و مسئولیت کلیدی و مهمی در مدیریت شرایط کنونی دارد که این موضوع از طریق مجلس شورای اسلامی به‌ویژه کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی قابل پیگیری است.

۳. در سطح خصوصی و مشارکت و **هماهنگی شرکت‌های خصوصی** ایرانی برای حضور فعال در بازار ارمنستان در شرایط کنونی نیز نقش **سازمان توسعه تجارت** بسیار حائز اهمیت است. در این راستا، سازمان توسعه تجارت به‌عنوان متولی اصلی توسعه صادرات غیرنفتی در کشور می‌تواند موضوع جایگزینی کالا و محصولات ایرانی با محصولات ترکیه در بازار ارمنستان را به‌عنوان یک **اولویت سازمانی** تعریف کرده و از طریق تقویت رایزنی بازرگانی ایران در ارمنستان، همه بخش‌های خصوصی، تولیدکنندگان، اتاق‌های بازرگانی و کنفدراسیون صادرکنندگان را به سمت استفاده بهینه از شرایط ایجاد شده در بازار ارمنستان سوق دهد.

۴. در سطح بخش خصوصی همچنین، نقش اتاق بازرگانی ایران و نیز اتاق بازرگانی ایران و ارمنستان که ریاست آن با یکی از هموطنان ارمنی به نام هرویک یاریجانیان است، می‌تواند نقش مهمی در این زمینه با همکاری و مشارکت اتاق بازرگانی ایران و ارمنستان مستقر در ایروان ایفا کند. ضرورت دارد از این ظرفیت مهم در شرایط جدید حاکم بر مناسبات تجاری ایران و ارمنستان به‌صورت مؤثرتری استفاده شود.

۵. بهره‌برداری از فرصت ایجاد شده در بازار ارمنستان بدون مشارکت و همراهی **استان‌های شمال غربی کشور** یعنی آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، اردبیل و گیلان غیرممکن خواهد بود. در این زمینه همراهی و هماهنگی **استانداری‌ها، ادارات کل صنعت، معدن و تجارت و اتاق‌های بازرگانی استان‌های یادشده** یک ضرورت است. نکته بسیار مهمی که در این زمینه باید به آن توجه کرد، مشارکت مؤثر و نه تشریفاتی و صوری استانداری‌ها، ادارات کل صنعت، معدن و تجارت و اتاق‌های بازرگانی در فرایند تصمیم‌گیری در سطوح ملی به‌ویژه در سازمان توسعه تجارت، اتاق بازرگانی ایران و نیز اتاق بازرگانی ایران و ارمنستان است تا تصمیمات یک‌سویه و از بالا به پایین و بدون توجه به نقطه نظرات، ملاحظات و مشکلات استان‌های مرزی اتخاذ و ابلاغ نشود.

۶. **پایانه مرزی نوردوز، بازارچه مرزی این منطقه و گمرگ نوردوز در استان آذربایجان شرقی** به‌عنوان تنها گذرگاه مرزی ایران و ارمنستان، نقش بسیار مهمی در روند تجارت دو کشور ایفا می‌کند و

لذا هرگونه تصمیم‌گیری برای افزایش حجم تجارت بین ایران و ارمنستان نیازمند توجه ویژه به این پایانه مرزی از نظر تأمین اعتبار و بودجه (حتی تأمین اعتبار ویژه و ضروری)، تقویت نیرو و کادر اداری، فنی، خدماتی و بهداشتی (با توجه به تداوم بحران کرونا) و تجهیز امکانات گمرکی است تا با تسهیل و روان‌سازی امور گمرکی محموله‌های تجاری در مرزهای مشترک ایران و ارمنستان، روند تجارت بین دو کشور از سرعت بیشتری برخوردار شود. باید توجه داشت که جایگزینی ۲۲۰۰ قلم کالاها و محصولات ساخت ترکیه نیازمند ایجاد زیرساخت‌های لازم است و پایانه مرزی و گمرکی نوردوز باید متناسب با این ظرفیت و مطالبات جدید تجهیز شود.

۷. در حال حاضر بزرگ‌ترین مشکل تجار ایران و ارمنستان به مسائل بانکی برمی‌گردد. متأسفانه شعبه بانک ملت در ایروان با مشکلات بسیار جدی مواجه شد و ارتباط بسیاری از بانک‌های ارمنستان با بانک ملت ایران قطع شد. انتقال حواله‌های مالی از طریق صرافی‌ها و یا حتی انتقال دستی منابع مالی از طریق مسافران نیز مشکلات و حتی خطرات خاص خود را به همراه دارد. لذا برای این موضوع نیز باید فکری جدی کرد. سفر اخیر وزیر خارجه کشورمان به منطقه قفقاز نیز نخستین سفر خارجی ایشان پس از روی کارآمدن دولت جدید در آمریکا بود که این پیام را به منطقه منتقل کرد که در شرایط جدید، اولویت همکاری جمهوری اسلامی ایران با همسایگان است. سفر پنج روزه وهان کروبیان، وزیر اقتصاد ارمنستان به ایران در هفته‌های اخیر نیز نشان داد این خواست و تمایل در کشورهای منطقه برای ایجاد یک مناسبات جدید تجاری با ایران وجود دارد. بدون تردید در کانون و قلب این مناسبات تجاری، مسائل بانکی قرار دارد و ضرورت دارد با همکاری و مشارکت مؤثر بانک مرکزی، بانک ملت و طرف‌های مقابل ارمنستانی برای تعریف سازوکار جدید همکاری‌های بانکی بین دو کشور تصمیم‌گیری جدی و فوری انجام شود.

۸. سه منطقه آزاد بندر انزلی، ماکو و ارس با توجه به انعطاف‌ها و مزیت‌های حقوقی، گمرکی و تعرفه‌ای که از آن برخوردار هستند، از ظرفیت بسیار مهمی برای افزایش حجم تجارت با ارمنستان در شرایط جدید برخوردار هستند که ضرورت دارد دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی کشور توجه ویژه‌ای به این موضوع داشته باشد. در این بین، هماهنگی و همکاری با منطقه آزاد میغری در ارمنستان بسیار تعیین‌کننده است. متأسفانه با وجود قول‌ها و تعهدات طرف ارمنی در سال‌های اخیر، زیرساخت‌های منطقه آزاد میغری هنوز توسعه نیافته است و از مشکلات و کمبودهای جدی رنج می‌برد. لذا ضرورت دارد این موضوع به طرف ارمنی منتقل شود که تحقق انتظار جایگزینی ۲۲۰۰ قلم کالا و محصولات ایرانی با کالا و محصولات ترکیه نیازمند تقویت و توسعه زیرساخت‌های آن به‌ویژه در پایانه مرزی، گمرکی و منطقه آزاد میغری به‌عنوان دروازه ورود کالا و محصولات ایرانی به ارمنستان است.

۹. بخش اعظم صادرات ایران به ارمنستان و نیز کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا به‌ویژه فدراسیون روسیه، **محصولات کشاورزی و نیز محصولات دامی و لبنیات** است. با توجه به بعد مسافت، صادرات محصولات کشاورزی و نیز محصولات دامی و لبنیات تنها از طریق کامیون‌های مجهز به کانتینرهای یخچالی امکانپذیر است و بدون استفاده از این نوع کانتینرها، محصولات کشاورزی و نیز محصولات دامی و لبنیات در طول مسیر فاسد و غیرقابل استفاده می‌شود. ضمن آنکه در بسیاری از موارد، مجوزهای قانونی بهداشتی و دامپزشکی نیز اساساً در داخل و خارج از کشور برای صادرات چنین محصولاتی با کانتینرهای معمولی و غیریخچالی صادر نمی‌شود. توجه به فهرست ۲۲۰۰ قلم کالا و محصولات اعلام شده از سوی وزارت اقتصاد ارمنستان برای جایگزینی با کالا و محصولات ایرانی نشان می‌دهد که بخش مهمی از این اقلام، محصولات کشاورزی و نیز محصولات دامی و لبنیات از جمله میوه و مرکبات است. در داخل کشور متولی اصلی ساخت و تأمین کامیون‌های مجهز به کانتینرهای یخچالی، تنها یک شرکتی است که ظرفیت‌های تولید و تحویل محصولات آن متناسب با نیازهای صادراتی کشور نیست و این موضوع همواره یکی از انتقادهای گله‌مندی‌های صادرکنندگان محصولات کشاورزی و نیز محصولات دامی و لبنیات بوده است. لذا برای بهره‌مندی از شرایط ایجاد شده در بازار ارمنستان، **همراهی و مشارکت آن شرکت در تحویل سریع و بموقع کامیون‌های مجهز به کانتینرهای یخچالی** یک ضرورت غیرقابل انکار است.

۱۰. نکته بسیار مهمی که باید به آن توجه داشت این است که اصولاً **جریان صادرات یک جریان یک طرفه نیست** و یک سوی آن هم واردات است. این موضوع که ما فقط صادرکننده اقلام و محصولات به ارمنستان باشیم، حتی به خواست و تمایل خود دولت ارمنستان و اعلام فهرست ۲۲۰۰ قلم و کالای جایگزین ترکیه، انتظاری غیرقابل پذیرش است. اصول و منطق تجارت ایجاب می‌کند که به موازات این فرصت جدید صادراتی از سوی دولت ارمنستان، ما نیز **فرصت‌های وارداتی برای برخی از کالاها و محصولات ارمنستان** ایجاد کنیم تا طرف مقابل نیز در سود و منافع این روند شریک شود. این موضوع به نفع شرکت‌های داخلی کشورمان نیز هست. برای مثال، اگر کامیون‌هایی که از ایران به ارمنستان می‌روند، در آنجا سفارش محصولات و کالاهایی را داشته باشند، این مسیر را خالی و بدون بار به ایران برنمی‌گردند که این امر موجب استفاده بهینه و حداکثری از ظرفیت‌های حمل‌ونقل کشور می‌شود. در این راستا، نباید تفسیر بسیار مضیق، از سیاست مقابله با واردات داشت. **توصیه‌های مقام معظم رهبری** نیز هیچ‌گاه در مخالفت کامل با واردات نبوده است، بلکه ایشان همواره مخالف واردات اقلام و محصولات غیرضروری، لوکس و تشریفاتی و یا با وجود محصولات باکیفیت و مشابه ساخت داخل بوده‌اند. لذا با عنایت به این ملاحظات و نیز **سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی** می‌توان در زمینه اعطای مجوز واردات به ارمنستان در شرایط جدید انعطاف بیشتری نشان داد و این کشور را با جمهوری اسلامی ایران بیشتر همراه کرد. نباید فراموش کرد که در سال گذشته و در مقطع شیوع بحران کرونا که کشور شدیداً

نیازمند الکل برای مصارف بهداشتی و پزشکی بود، نخستین محموله‌های الکل از ارمنستان وارد کشور شد و به رفع نیاز مراکز بهداشتی و درمانی در آن مقطع کمک کرد. ضمن آنکه حجم کوچک اقتصاد ارمنستان اجازه و ظرفیت توانایی واردات گسترده و با حجم بالا به این کشور را نمی‌دهد و از این لحاظ نیز تهدیدی جدی متوجه تولید داخل نخواهد بود. لذا با انعطاف در صدور مجوزهای وارداتی به ارمنستان، چه بسا این کشور نیز مهلت ۶ ماه تحریم کالاها و محصولات ترکیه را تمدید کند. ضمن اینکه طرح همین موضوع نیز می‌تواند یکی از مطالبات ما با طرف ارمنی در روند مذاکرات آتی باشد.

۱۱. با عنایت به همه نکات و ملاحظات یاد شده، نقش مجلس شورای اسلامی در تسهیل، اجماع‌سازی و هماهنگی بین بخش‌های مختلف کشور و نیز دیپلماسی پارلمانی با جمهوری ارمنستان بسیار حائز اهمیت است. در این راستا پیشنهاد می‌شود سفر گروه دوستی پارلمانی ایران و ارمنستان در دستور کار قرار گیرد. اما قبل از انجام این سفر، ضرورت دارد جلسات هماهنگی و مشورتی لازم با ترکیب پیشنهادی زیر از سوی مجلس شورای اسلامی صورت گیرد:

- کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی مجلس شورای اسلامی،
- کمیسیون اقتصادی مجلس شورای اسلامی،
- گروه دوستی پارلمانی ایران و ارمنستان در مجلس شورای اسلامی،
- مشاور بین‌الملل مجلس شورای اسلامی،
- نمایندگان ارامنه شمال و جنوب ایران در مجلس شورای اسلامی،
- مدیرکل اوراسیا و رئیس اداره قفقاز در وزارت امور خارجه،
- وزارت نیرو (دبیرخانه کمیسیون مشترک اقتصادی ایران و ارمنستان)،
- سازمان توسعه تجارت،
- اتاق بازرگانی، صنایع و معادن ایران،
- اتاق بازرگانی ایران و ارمنستان،
- اتاق بازرگانی استان‌های آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، اردبیل و گیلان،
- گمرگ کشور و ریاست گمرگ پایانه مرزی نوردوز در استان آذربایجان شرقی،
- دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی کشور و مدیران عامل مناطق آزاد بندر انزلی، ماکو و به‌ویژه منطقه آزاد اقتصادی ارس،
- مدیران بانک مرکزی و بانک ملت به‌ویژه مدیریت شعبه بانک ملت در ایروان،
- مدیران شرکت و مجتمع صنعتی مربوط به کامیون‌های مجهز به کانتینرهای یخچالی.

جمع‌بندی

هرچند اقتصاد ارمنستان، کوچک‌ترین اقتصاد منطقه قفقاز پس از جمهوری آذربایجان و گرجستان است، اما نباید مزیت‌های اقتصادی و تجاری این کشور را نادیده انگاشت. مجاورت جغرافیایی و مرزی ارمنستان با جمهوری اسلامی ایران، روابط سیاسی بسیار نزدیک و باثبات در سه دهه گذشته بین ایران و ارمنستان (با کمترین نوسان و تنش)، حضور هموطنان ارمنی در داخل کشور که بخش عمده آنان را صنعتگران، تجار و بازرگانان تشکیل می‌دهند، عضویت ارمنستان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و نیز قراردادهای تجاری ارمنستان با اتحادیه اروپا که امکان صادرات مجدد محصولات ایران به طرف‌های ثالث اوراسیا و اروپا را فراهم می‌کند، وجود منطقه آزاد تجاری ارس در مجاورت منطقه آزاد مغری ارمنستان و پایانه مرزی و گمرگی نوردوز در استان آذربایجان شرقی از جمله ظرفیت‌ها و مزیت‌های شایان توجه ارمنستان از ابعاد اقتصادی و تجاری برای کشورمان به‌شمار می‌رود.

در این میان، جنگ اخیر در منطقه قره‌باغ به موازات برخی چالش‌هایی که برای کشورمان به همراه داشت، فرصت‌هایی را نیز به‌وجود آورد که جایگزینی بیش از ۲۲۰۰ قلم کالا و محصولات ایرانی با کالاها و محصولات ساخت ترکیه از جمله مهم‌ترین موارد آن به‌شمار می‌رود. بهره‌مندی از فرصت ایجاد شده که پنجره زمانی آن نیز محدود و ۶ ماهه است، نیازمند عزم و اراده ملی و هماهنگی و همراهی همه نهادهای متولی در سطوح ملی و استانی به‌ویژه در منطقه شمال غرب کشور است. جایگزینی محصولات ایرانی با کالاها و محصولات ساخت ترکیه فرصت بسیار مغتنمی است که علاوه بر ایجاد جهش صادراتی در سطح دوجانبه بین ایران و ارمنستان می‌تواند موجب توسعه مناسبات چندجانبه ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا از طریق ارمنستان شود و در شرایط اقتصادی کنونی کشور موجب ارزآوری، تقویت صادرات و افزایش تولید داخل شود. در این روند، مجلس شورای اسلامی می‌تواند در راستای اعمال وظایف نظارتی خود نقش بسیار مهمی در هماهنگی و اجماع‌سازی نهادهای متولی در سطوح ملی و استانی ایجاد کند که امید است این امر با ضرورت و فوریت هرچه سریع‌تر مورد توجه قرار گیرد و دامنه نظارت بر فعالیت‌ها و اقدام‌های نهادهای متولی نیز تداوم یابد و رها نشود.

نکته بسیار مهم و پایانی اینکه بهره‌مندی از فرصت جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در بازار ارمنستان، هیچ‌گونه منافات و تعارضی با بهره‌مندی از فرصت حضور شرکت‌های ایرانی و بخش خصوصی کشورمان در مناطق آزادشده پیرامون قره‌باغ با جمهوری آذربایجان ندارد و جمهوری اسلامی ایران در راستای رویکرد مستقل، متوازن و منطقه‌ای خود در منطقه قفقاز می‌تواند و باید با هر دو کشور ارمنستان و جمهوری آذربایجان، متناسب با ظرفیت‌ها و امکانات هر دو کشور در راستای منافع ملی و افزایش حجم تجارت و صادرات خود تعامل کند.

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۷۵۸۱

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: راهکارهای تقویت دیپلماسی اقتصادی ایران و جمهوری ارمنستان پس از بحران قره‌باغ

نام معاونت: مطالعات سیاسی (گروه سیاست خارجی)

تهیه و تدوین کنندگان: ولی کالجی، حسین هرورانی

همکار: صمد عزیزنژاد

ناظران علمی: مهدی امیری، ابودر گوهری مقدم

ویراستار تخصصی: _____

ویراستار ادبی: _____

واژه‌های کلیدی:

۱. ایران
۲. ارمنستان
۳. دیپلماسی اقتصادی
۴. تحریم
۵. قره‌باغ
۶. ترکیه
۷. تجارت

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۴/۷